

NICO RIEMERSMA

## Lucas als geschiedschrijver

### Vraagstelling

Over Lucas wordt vaak met *twee* woorden gesproken: hij wordt aangeduid als historicus én als theoloog. Martin Dibelius noemt Lucas zelfs ‘Der erste christliche Historiker’<sup>1</sup>, Daniel Marguerat volgt hem daarin, zoals uit de titel van zijn boek uit 2002 blijkt: ‘The First Christian Historian’.<sup>2</sup> Gerhard Schneider spreekt over Lucas allereerst als theoloog, maar hij voegt daar nog wel iets aan toe, hij noemt hem ‘theoloog van de heilsgeschiedenis’.<sup>3</sup> En Howard Marshall hanteert *beide* begrippen voor Lucas. Het boek dat in 1970 verschijnt, heet: ‘Luke: historian and theologian’.<sup>4</sup> De vraag is, hoe verhouden die twee aanduidingen zich tot elkaar? Kunnen ze los van elkaar gezien en besproken worden<sup>5</sup> of staan ze met elkaar in verband? En zo ja, in welk verband staan ze dan tot elkaar? Kan Lucas dat allebei zijn: historicus en theoloog?<sup>6</sup> Marshall meent dat dat mogelijk is.<sup>7</sup> Maar kan dat echt wel, als met de term ‘historicus’ een perspectief verondersteld wordt dat door iedereen gedeeld wordt, terwijl het woord ‘theoloog’ een gelovig perspectief veronderstelt?

Over die spanning wil ik het in deze bijdrage hebben. Het is een spanning die de lezer direct aan het begin van het boek tegenkomt, als hij na de algemene proloog (1,1-4) het evangelie (1,5-24,53) begint te lezen. Tot op heden ben ik nog niemand tegengekomen die én recht deed aan de spanning én die deze spanning ook wist ‘op te heffen’. Nou, dat ‘woord ‘opheffen’ is misschien niet helemaal het goede woord, beter is het om te zeggen: die deze spanning ook betekenis kan geven. Daartoe wil ik een poging doen. Met het oog daarop wil ik u – meer aan het eind van het artikel – laten zien met welk geschiedenisconcept Lucas werkt.

Het mag duidelijk zijn, ik houd me aan de titel van mijn lezing ‘Lucas als geschiedschrijver’, maar zal toch ook over ‘Lucas als theoloog’ moeten spreken. Aan het slot van mijn verhaal zal duidelijk worden waarom ik aan Lucas als theoloog niet voorbij kan.

Ik sluit mijn inleiding af met het uitspreken van mijn voorkeur voor het woord ‘geschiedschrijver’ boven het woord ‘historicus’. Met het woord ‘geschiedschrijver’ komen namelijk *twee* aspecten tot hun recht, enerzijds het element van de geschiedenis, anderzijds het element van het schrijven. Want dat is Lucas toch: *schrijver* van een verhaal over ‘de onder ons voltooide *gebeurtenissen*’.

<sup>1</sup> Zie de titel van het artikel van M. DIBELIUS, ‘Der erste christliche Historiker’, in: *Aufsätze zur Apostelgeschichte* (FRLANT 60), Göttingen 1951, 108-119, i.h.b. 108.110. Al eerder sprak W.M. RAMSAY, *The Bearing of Recent Discovery on the Trustworthiness of the New Testament*, London e.a. 1915, 222-237, i.h.b. 222, over Lucas als ‘a historian of the first rank’ en even later zegt hij: ‘this author should be placed along with the very greatest of historians’.

<sup>2</sup> Zie de titel van het boek van D. MARGUERAT, *The First Christian Historian: Writing the ‘Acts of the Apostles’* (SNTS Mon. Series 121), Cambridge 2002; C.J. HEMER, ‘Luke the Historian’, *BJRL* 60 (1977-1978), 28-51.

<sup>3</sup> Zie de titel van het boek van G. SCHNEIDER, *Lukas, Theologe der Heilsgeschichte: Aufsätze zum lukanischen Doppelwerk* (BBB 59), Bonn 1985.

<sup>4</sup> I.H. MARSHALL, *Luke: Historian & Theologian*, London (1970) 1997.

<sup>5</sup> De organisatoren van de Didachè-studiedagen Bijbel 2018 lijken die opvatting toegedaan te zijn, zoals uit hun vraag aan mij bleek: of ik een verhaal wilde houden over ‘Lucas als geschiedschrijver’, Jos de Heer zou dan in de tweede lezing ‘Lucas als theoloog’ voor zijn rekening nemen.

<sup>6</sup> De discussie wordt ook gevoerd onder de noemer van ‘historie en mythe’, ‘historie en fictie’ en ‘historie en kerugma’.

<sup>7</sup> MARSHALL, *Luke: Historian & Theologian*, 19.

## Geschiedschrijver of biograaf

Veel onderzoekers noemen Lucas ‘geschiedschrijver’. Zijn boeken: Lucas-Handelingen worden aangeduid als ‘de geschiedenisboeken van Lukas’ (zo Sijbolt Noorda<sup>8</sup>) dan wel als ‘historische monografie(ën)’ (zo Hans Conzelmann<sup>9</sup> en Eckhard Plümacher<sup>10</sup>). Maar dat betekent bepaald niet dat de discussie over het genre van Lucas en Handelingen beslist is. Integendeel, de discussie is nog volop gaande. Eén van de steeds terugkerende vragen is of Lucas en Handelingen wel tot hetzelfde genre behoren.<sup>11</sup> Daaraan gaat de vraag vooraf of Lucas en Handelingen wel een eenheid vormen zoals dikwijls beweerd, maar ook betwist wordt.<sup>12</sup> Het is vooral Henry Cadbury die op het punt van de eenheid veel invloed heeft gehad. In zijn boek *The Making of Luke-Acts* – nog steeds een standaardwerk waaraan geen onderzoeker van het lucaans dubbelwerk voorbij mag – argumenteert hij: om Lucas en Handelingen niet als twee zelfstandige werken van één auteur te zien, maar als twee delen van een werk, thuishorend in de rubriek ‘geschiedenis’.<sup>13</sup> Maar er zijn ook geleerden die Lucas en Handelingen allebei tot het genre van de biografie rekenen.<sup>14</sup> Weer andere onderzoekers zijn van mening dat Lucas en Handelingen tot verschillende genres behoren. Het Evangelie volgens Lucas wordt dan vaak een biografie genoemd, terwijl men Handelingen van de Apostelen tot de geschiedschrijving rekent. Het woord ‘geschiedschrijving’ (*historia*) wordt hier in engere zin gebruikt als een subgenre naast het subgenre van de biografie (*vita*).<sup>15</sup> Samen vallen ze onder de historiografie, in de bredere betekenis van het woord.<sup>16</sup>

Ook los van de relatie met Handelingen wordt het Lucasevangelie door diverse onderzoekers gerekend tot het genre van de biografie.<sup>17</sup> Die genretypering bevat een zeker logica, omdat het evangelie immers Jezus’ leven bevat vanaf het begin: zijn geboorte, tot het ‘einde’: zijn dood, opstanding en hemelvaart. De antieke biografie focust echter vooral op het karakter, de houding en gedrag van het individu wiens leven beschreven wordt<sup>18</sup>, vooral ‘to glorify the protagonist’<sup>19</sup>, terwijl de geschiedschrijving (in de engere zin van het

<sup>8</sup> Zie de titel van het artikel van S.J. NOORDA, ‘De geschiedenisboeken van Lukas’, *Schrift* 90 (1983), 219-226; ook T. CALLAN, ‘The Preface of Luke-Acts and Historiography’, *NTS* 31 (1985), 576-581, noemt Lucas-Handelingen ‘histories’.

<sup>9</sup> H. CONZELMANN, *Die Mitte der Zeit: Studien zur Theologie des Lukas* (BHT 17), Tübingen 1964<sup>5</sup>, 7 (n.1).

<sup>10</sup> E. PLÜMACHER, ‘Die Apostelgeschichte als historische Monographie’, in: J. KREMER (ed.), *Les Actes des Apôtres: Tradition, rédaction, théologie* (BETL 48), Gembloux & Leuven 1979, 457-466, i.h.b. 457.

<sup>11</sup> Voor een uitgebreide bespreking van het genre van Lucas’ tweede boek zie T.E. PHILLIPS, ‘The Genre of Acts: Moving Toward a Consensus?’ *CBR* 4 (2006), 365-396.

<sup>12</sup> M.C. PARSONS & R.I. PERVO, *Rethinking the Unity of Luke and Acts*, Minneapolis 1993; P. WALTERS, *The Assumed Authorial Unity of Luke and Acts* (SNTS Mon. Series 145), Cambridge 2009; A.G. GREGORY & C.K. ROWE (ed.), *Rethinking the Unity and Reception of Luke and Acts*, Columbia 2010.

<sup>13</sup> H.J. CADBURY, *The Making of Luke-Acts*, London (1927) 1968, 1-11.132-133.

<sup>14</sup> C.H. TALBERT, *Literary Patterns, Theological Themes and the Genre of Luke-Acts* (SBL Mon. Series 20), Missoula 1974, 125-140; V.K. ROBBINS, ‘Prefaces in Greco-Roman Biography and Luke-Acts’, *PRS* 6/2 (1979), 94-108; S.E. PORTER, ‘The Genre of Acts and the Ethic of Discourse’, in: T.E. PHILLIPS (ed.), *Acts and Ethics*, Sheffield, 1-15, i.h.b. 9; J. TAYLOR, ‘The Acts of the Apostles as Biography’, in: B. MCGING & J. MOSSMAN (ed.), *The Limits of Ancient Biography*, Swansea 2006, 77-88.

<sup>15</sup> Cornelius Nepos (ca. 100 v.Chr. – 28 v.Chr.) ‘identified *vita* en *historia* as two different types or modes of depicting the past .. (zo E.-M. BECKER, *The Birth of Christian History: Memory and Time from Mark to Luke-Acts*, New Haven & London 2017, 66).

<sup>16</sup> H. CANKIĆ, ‘Geschichtsschreibung’, *Neues Bibel-Lexikon* 1 (1991), 813-822, i.h.b. 814; BECKER, *The Birth of Christian History*, 69-71.

<sup>17</sup> R.A. BURRIDGE, *What Are The Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*, Grand Rapids 2004<sup>2</sup>, 191-219; C.A. TALBERT, *What Is a Gospel? The Genre of the Canonical Gospels*, Philadelphia 1977, 16-17.

<sup>18</sup> BECKER, *The Birth of Christian History*, 66.75.

<sup>19</sup> BECKER, *The Birth of Christian History*, 70, verwijst daarvoor naar POLYBIOS, *Hist* 10.21.8: ‘Mijn eerste werk (waarin Polybios de levensgang van Filopomen heeft beschreven, N.A.R.) had het karakter van een lofredde en vereist dus een summiere, lovende weergave van zijn daden. De geschiedschrijving daarentegen, die

woord) veel meer – en onpartijdiger – gericht is op de woorden (λόγοι) en daden (πράξεις) van de betrokkene.<sup>20</sup> De eerdergenoemde focuselementen van de biografie staan met betrekking tot Jezus bepaald niet centraal in het Lucasevangelie. Lucas concentreert zich vooral op zijn werken en woorden (ἔργον en λόγος in Luc. 24,19) dan wel op zijn doen (ποιεῖν) en leren (διδάσκειν) (Hand. 1,1). Daarmee staat hij meer in de lijn van de geschiedschrijving dan van de biografie.

Maar er is nog een andere reden om de biografie voor een niet helemaal treffende genre aanduiding voor het Lucasevangelie te houden. Een biografie veronderstelt de geboorte aan het begin en de dood van het individu aan het slot. Het is vooral dat laatste, dat in het Lucasevangelie in een bepaald opzicht problematisch genoemd kan/mag worden. Jezus' dood betekent namelijk nog niet zijn definitieve einde. Hij wordt ten derde dage opgewekt uit de doden (Luc. 24,1-12) om vervolgens ten hemel te varen (Luc. 24,50-53; Hand. 1,4-11). Vanuit die hemelse positie laat hij zichzelf eerst nog zien aan Stefanus (Hand. 7,55-56): 'staande ter rechterhand Gods', daarna laat hij nog twee maal van zich horen, beide keren aan Saulus, als deze onderweg is naar Damascus, eerst met deze woorden: 'Saul, Saul, waarom vervolgt je mij?' (Hand. 9,4) en daarna in antwoord op de vraag van Saulus: 'Wie bent u, Here?' zegt hij: 'Ik ben Jezus die u vervolgt' (Hand. 9,5). Kortom, aan Jezus' leven is met zijn dood geen definitief einde gekomen. Er is überhaupt niet te spreken van een einde aan zijn leven, als bedacht wordt dat van hem gezegd wordt dat hij weder zal komen (Luc. 21,27).<sup>21</sup> Het genre van de biografie past dan ook niet zozeer bij Jezus, of preciezer gezegd, de Jezus van het Lucasevangelie.

Een tussenpositie tussen biografie en geschiedschrijving wordt ingenomen door Eve-Marie Becker. Zij houdt de biografie niet voor een passende genre aanduiding van het Lucasevangelie,<sup>22</sup> om dezelfde redenen die ik zojuist/hierboven noemde, hoewel het evangelie wel met de biografie verwant is. Tenslotte kan niet ontkend worden dat Jezus de centrale persoon van het evangelie is en dat zijn leven daarin wordt beschreven. Karakteristiek voor 'geschiedschrijving' is evenwel dat daarin vooral 'woorden' en 'daden' behandeld worden, zoals die – van Jezus – in het Lucasevangelie verteld worden. Het brengt Becker ertoe om het Lucasevangelie dan ook aan te duiden als 'a person-centered historical monography'. Zo poogt zij recht te doen aan zowel de *vita* (biografie) als aan de *historia* (geschiedschrijving).<sup>23</sup>

## Geschiedschrijving

Kan de opvatting dat we in het Lucasevangelie met geschiedschrijving (in de engere betekenis van het woord) te maken hebben, ook hard gemaakt worden? Daarvoor wordt allereerst, door veel exegeten, verwezen naar de proloog.

Voordat ik aandacht besteed aan Lucas 1,1-4, is het goed om, kort, eerst de begrippen 'geschiedschrijving' en 'geschiedschrijver' nader te onderzoeken. Van origine is geschiedenis / *historia* een term die voor *elk* type van onderzoek gebruikt werd: het betrof het rapporteren van alle aspecten van de wereld en haar bewoners, gebaseerd op

---

onpartijdig lof en kritiek uitdeelt, streeft naar een waarheidsgetrouwe weergave, voorzien van argumenten en van de overwegingen die bij elke gebeurtenis een rol speelden.'

<sup>20</sup> BECKER, *The Birth of Christian History*, 66.

<sup>21</sup> Y.H. KIM, *Die Parusie bei Lukas: Eine literarisch-exegetische Untersuchung zu den Parusieaussagen im lukanischen Doppelwerk* (BZNW 217), Berlin & Boston 2016.

<sup>22</sup> BECKER, *The Birth of Christian History*, 72: 'The gospels are very unlike biography, however, in that they generically parallel biography.'

<sup>23</sup> BECKER, *The Birth of Christian History*, 71-76.

onderzoek of ontdekking.<sup>24</sup> Later is het een term geworden, specifiek voor de studie van het verleden.

Als ik het over geschiedschrijving heb, dan moet ik beginnen met te zeggen dat de antieke, en dan heb ik het over de (antieke) Grieks-Romeinse én de oud-Israëlitische geschiedschrijving niet op één lijn gezet kunnen worden met de moderne geschiedschrijving. Bij ons betreft het een wetenschappelijke discipline, terwijl het in de oudheid meer als een literaire kunst werd gezien.<sup>25</sup> Om direct misverstand te voorkomen, geschiedschrijving mag dan als een literair fenomeen gezien worden, met gebruikmaking van alle retorische middelen<sup>26</sup> en een variëteit aan literaire vormen kennend<sup>27</sup>, dat wil niet zeggen dat er niet met historische gegevens gewerkt wordt en naar historische zorgvuldigheid gestreefd wordt, máár de antieke historicus had wel meer vrijheid om zijn verhaal te vertellen, zoals ook wel blijkt uit de diverse redevoeringen in het boek Handelingen.<sup>28</sup> Het verdient in dit verband aanbeveling om te zien hoe Lucianus (120-na 180), die een theoretische verhandeling over geschiedschrijving heeft geschreven – de titel van zijn boek luidt: *Quomodo historia conscribenda sit* – hoe hij dat formuleert.<sup>29</sup> Hij vergelijkt de geschiedschrijver met een kunstenaar, een beeldhouwer:<sup>30</sup>

[51] ‘Het komt erop neer dat we ons de historicus moeten voorstellen als een Phidias, Praxiteles, Alkamenes of een andere beroemde beeldhouwer. Die hebben immers ook niet zelf hun eigen goud, zilver, ivoor of welk ander materiaal ook geproduceerd, nee, het was eenvoudig voorhanden en werd hun geleverd door mensen uit Elis, Athene of Argos. Ze hoefden het alleen maar te bewerken, het ivoor in stukken te zagen, te polijsten en monteren, de juiste afmeting te geven en daarna decoraties van goud aan te brengen. En zo bestond hun hele kunst uit niets anders dan een juiste behandeling van het materiaal.’ (vertaling van G.H. de Vries)

Een mooie vergelijking toch, zou ik zeggen? Toch kan bij geschiedschrijving – ook niet bij die van Lucas – ontkomen worden aan de vraag: in hoeverre er een historisch juist beeld geschetst wordt? Wat opvalt, is dat Lucas vaak als historicus aangeduid wordt, waarna onderzoekers al vrij snel melden wat er historisch allemaal niet klopt. Als meest kenmerkend voorbeeld wordt dan genoemd: de inschrijving (census) van het gehele rijk

<sup>24</sup> H. CANKIK, ‘The History of Culture, Religion, and Institutions in Ancient Historiography: Philological Observations Concerning Luke’s History’, *JBL* 116/4 (1997), 673-695, i.h.b. 680.

<sup>25</sup> H.J. CADBURY, ‘Commentary on the Preface of Luke’, in: F.J. FOAKES JACKSON & K. LAKE, *The Acts of the Apostles. Vol II: Prolegomena II: Criticism*, Grand Rapids 1979, 489-510, i.h.b. 490; BECKER, *The Birth of Christian History*, 34.46.62-63.

<sup>26</sup> Zie C.K. ROTHSCHILD, *Luke-Acts and the Rhetoric of History: An Investigation of Early Christian Historiography* (WUNT II/175), Tübingen 2004.

<sup>27</sup> Zie P.L. MAIER, ‘Luke as a Hellenistic Historian’, in: S.E. PORTER & A.W. PITTS (ed.), *Christian Origins and Greco-Roman Culture: Social and Literary Contexts for the New Testament* (Early Christianity in its Hellenistic Context 1), Leiden & Boston 2012, 413-434, i.h.b. 424. Hij noemt voor Lucas-Handelingen: ‘a host of colorful narratives, lyric praise, poetry, carols, prophecies, genealogies, temptation and conflict stories, miracle accounts, parables, beatitudes, sermons, proverbs, political disclosures, trial narratives and resurrection accounts’.

<sup>28</sup> J. SCHRÖTER, ‘Lukas als Historiograph: Das Lukanische Doppelwerk und die Entdeckung der christlichen Heilsgeschichte’, in: E.-M. BECKER (Hg.), *Die antike Historiographie und die Anfänge der christlichen Geschichtsschreibung* (BZNW 129), Berlin & New York 2005, 237-262, i.h.b. 241: ‘.. die Reden, die Lukas seine Protagonisten halten läßt und bei denen es sich nicht um die Wiedergabe tatsächliche gehaltener Ansprachen, sondern um Kompositionen des Verfassers handelt, mit denen er seine Interpretation der berichteten Ereignisse zum Ausdruck bringt’.

<sup>29</sup> LUCIANUS, *Hoe word ik een goed historicus* (vertaald door G.H. de Vries), Amsterdam 2007.

<sup>30</sup> In de iconografie wordt Lucas ook wel getekend als schilder. En zo typeren ook anderen hem: K. HUIZING, *Lukas malt Christus: Ein literarische Porträt*, Düsseldorf 1996; K. BACKHAUS, ‘Lukas der Maler: Die Apostelgeschichte als intentionale Geschichte der christlichen Erstepoche’, in: K. BACKHAUS & G. HÄFNER, *Historiografie und fiktionales Erzählen: Zur Konstruktivität in Geschichtstheorie und Exegese* (BThS 86), Neukirchen-Vluyn 2009<sup>2</sup>, 30-66.

ten tijde van het bewind van Quirinius over Syrië zoals we horen in Lucas 2,1-2.<sup>31</sup> Maar ... de onderzoekers merken ook op, dat Lucas, waar het de politieke, juridische verhoudingen in en van het Romeinse Rijk betreft, uiterst nauwkeurig is.<sup>32</sup> Als voorbeeld daarvan moge Herodes dienen die in Lucas 3,1 en 19 niet 'koning', maar 'tetrarch' wordt genoemd. Over zorgvuldig nagaan gesproken, zoals Lucas in vers 3 van de proloog zegt!

We dienen bij de vorm van geschiedschrijving die Lucas hanteert, tevens te bedenken dat het met geschiedschrijving in het algemeen niet gaat om het één op één afbeelden van gebeurtenissen. De relatie tussen geschiedschrijving en de geschiedenis ligt veel subtieler, zoals wel duidelijk wordt wie Lucas 7,11-17 of Lucas 24,1-53 onderzoeken.<sup>33</sup>

Nog één kwestie moeten we aan het slot van deze paragraaf bespreken. Geschiedschrijving kent vele vormen, zoals ook in het Lucas-Handelingen-onderzoek wel zichtbaar is geworden. Dat begint al met betrekking tot de vraag of we in het Lucasevangelie met hellenistische historiografie dan wel met joods-oudtestamentische geschiedschrijving<sup>34</sup> van doen hebben. En ... er is discussie wat de aard is van Lucas' geschiedschrijving. Is het 'tragic history' (zo Doohee Lee<sup>35</sup>), 'apologetic historiography'? (zo Gregory Sterling<sup>36</sup>) of 'Institutionsgeschichte' (zo Hubert Cancik<sup>37</sup>)? Een antwoord op die vraag kunnen we pas geven, nadat we de proloog nader bestudeerd hebben.

## De proloog (Lucas 1,1-4)

Ik kom bij de proloog, die van groot belang is voor de opvatting dat we in het Lucasevangelie met een historiografisch werk te maken hebben. Eerst een paar algemene opmerkingen over dit voorwoord:

(1) De schrijver van het derde evangelie wijkt sterk af van de andere evangeliën, van Marcus, Matteüs en Johannes, omdat hij zijn vertelling niet direct aanvangt, maar vooraf laat gaan door wat in vaktaal een *proëmium* heet, een voorwoord dat stilistisch en terminologisch aan andere prologen uit de antieke, hellenistische, maar ook joodse literatuur doet denken.

(2) In vergelijking met andere prologen in antieke historiografische werken valt de korthed op. In andere werken zijn ze vaak veel langer. De korthed van de lucaanse proloog vindt haar verklaring daarin, dat Lucas een historiografische conventie volgt: de

<sup>31</sup> H.R. MOEHRING, 'The Census in Luke as an Apologetic Device', in: D.E. AUNE, *Studies in New Testament and Early Christian Literature*. Fs. A.P. Wikgren (NovTSup 33), Leiden 1972, 144-169, i.h.b. 158-159, spreekt van een politieke claim met betrekking tot de plaatsing van de census bij Jezus' geboorte. Omdat de opkomst van de revolutionaire beweging was verbonden aan de census, wilde de auteur duidelijk maken dat Jezus als stichter van de Jezus-beweging niets van doen met de opstandelingen.

<sup>32</sup> Zie A.N. SHERWIN-WHITE, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford 1963; P. SCHMIDT, 'Theologie is een verhaal: Is het verhaal enkel theologie? Lucas als historicus en theoloog', in: P. SCHMIDT (red.), *Eén Auteur, Twee Boeken: Lucas en de Handelingen van de Apostelen*, Leuven e.a. 1992, 37-53, i.h.b. 41.

<sup>33</sup> Zie voor Lucas 7,11-17 N.A. RIEMERSMA, *Aan de dode een wonder gedaan: Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (ACEBT Sup. Series 14), Bergambacht 2016, 93-94; N.A. RIEMERSMA, 'De dodenopwekking als metafoor', in: *Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 116-124. En zie voor Lucas 24 J. TIGCHELER, 'Het aarzelende begin tussen Jeruzalem en Emmaüs', in: *Gemeenschappen in het Nieuwe Testament*, Kampen 1987, 9-18.

<sup>34</sup> S. UYTANLET, *Luke-Acts and Jewish Historiography: A Study on the Theology, Literature and Ideology of Luke-Acts* (WUNT II/366), Tübingen 2014.

<sup>35</sup> Zie D. LEE, *Luke-Acts and 'Tragic History': Communicating Gospel with the World* (WUNT II/346), Tübingen 2013.

<sup>36</sup> G.E. STERLING, *Historiography and Self-Definition: Josephos, Luke-Acts, and Apologetic Historiography* (NovT Sup. 64), Leiden 1992; T. PENNER, *In Praise of Christian Origins: Stephen and the Hellenists in Lukan Apologetic Historiography* (Emory Studies in Early Christianity), New York & London 2004.

<sup>37</sup> CANKIK, 'The History of Culture', 673-695.

omvang van de proloog moet passen bij de omvang van het geschiedwerk, zo zei Lucianus al, in *Quomodo historia conscribenda sit* 55.<sup>38</sup>

(3) Wat zijn de karakteristieken van een dergelijk voorwoord? In de proloog meldt een auteur zich (a), spreekt hij vaak (kritisch) over andere werken (b), zegt hij waar zijn boek over gaat (c), laat hij weten aan wie hij zijn werk opdraagt (d) en verwoordt hij de bedoeling van zijn werk (e). In de paragrafen 52-53 van zijn *Quomodo historia conscribenda sit* verwoordt Lucianus aanleiding en doel van het proëmium als volgt:

[52] 'Als je alles zo hebt voorbereid kun je soms ook zonder Inleiding beginnen, tenzij er een speciale aanleiding is het onderwerp van tevoren extra te verduidelijken. Als je aan het begin aangeeft waar het werk over gaat kan zo'n zin ook als Inleiding dienen.

[53] Besluit je wel tot een Inleiding, dan moet je enkel twee dingen in het oog houden, en niet drie zoals redenaars. Je moet namelijk geen beroep doen op de welwillendheid van je publiek, maar slechts proberen hun interesse en nieuwsgierigheid te wekken.' (vertaling van G.H. de Vries)

(4) Wat verder opvalt, is dat de auteur dan van 'ik' mag spreken, hij maakt zichzelf daarna niet bekend,<sup>39</sup> waar andere schrijvers in de antieke geschiedschrijving dat wel doen. De enige naam die in het voorwoord genoemd, is die van de man voor wie de auteur het verhaal geschreven heeft: Theofilus.<sup>40</sup> De ik-figuur treedt alleen in de proloog op. In de rest van het verhaal treedt hij terug, zoals ook in de oudtestamentische geschiedschrijving gebeurt; de auteur verdwijnt achter zijn woorden.<sup>41</sup> Ook in de vertelling zelf geeft hij geen commentaar. Dat gebeurt wel én veel meer in de Grieks-Romeinse historiografie. De auteur, aan wie men in de traditie al snel de naam Lucas heeft gegeven<sup>42</sup>, plaatst zichzelf niet tussen het verhaal en de lezer. 'Daardoor ontstaat', zo zegt Sijbolt Noorda, 'het effect dat deze geschiedenis dé geschiedenis is en niet maar een versie van een zekere Lucas.'<sup>43</sup>

(5) Als vijfde en laatste opmerking vooraf bespreek ik de vraag hoe de proloog hier functioneert? Vormt zij het begin van het gehele lucaanse dubbelwerk (= Lucas-Handelingen) of alleen van het Lucasevangelie? De volgende vier standpunten worden er in deze discussie ingenomen:

(a) Sommige onderzoekers zeggen dat de proloog alleen naar het Lucasevangelie verwijst.<sup>44</sup>

(b) Omdat Lucas 1,1-4 verwijzingen bevat naar Handelingen van de Apostelen, menen diverse uitleggers dat zij als proloog functioneert voor heel het dubbelwerk.<sup>45</sup>

<sup>38</sup> Zie ook M. WOLTER, 'Die Proömien des lukanischen Doppelwerks (Lk 1,1-4 und Apg 1,1-2)', in: J. FREY e.a. (Hg.), *Die Apostelgeschichte im Kontext antiker und frühchristlicher Historiographie* (BZNW 162), Berlin & New York 2009, 476-494, i.h.b. 477.

<sup>39</sup> A.J. DROGE, 'Did "Luke" Write Anonymously? Linger at the Threshold', in: J. FREY e.a. (Hg.), *Die Apostelgeschichte im Kontext antiker und frühchristlicher Historiographie* (BZNW 162), Berlin & New York 2009, 495-518.

<sup>40</sup> De discussie of we in Theofilus met een historisch of met een fictieel personage te maken hebben, is nog steeds niet beslist. Het is de vraag of dat ooit wel een keer gebeurt. Is Theofilus Lucas' sponsor (Karl Löning), is hij verantwoordelijk voor verdere verspreiding van het evangelie (Martin Dibelius; Jos de Heer)? De theorieën zijn veelvuldig. Hij is in elk geval 'an [Roman, N.A.R.] official of high position' (zo Henry Cadbury). Wat in elk geval uit de proloog opgemaakt kan worden, is dat hij in onzekerheid verkeert over het onderwijs (over de [Jezus]tradities die hem zijn overgeleverd) dat hij genoten heeft.

<sup>41</sup> MARGUERAT, *The First Christian Historian*, 22.

<sup>42</sup> Zie de diverse inleidingen in de commentaren op Lucas.

<sup>43</sup> NOORDA, 'De geschiedenisboeken van Lukas', 220.

<sup>44</sup> CONZELMANN, *Die Mitte der Zeit*, 7 (n. 1); E. HAENCHEN, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1959<sup>12</sup>, 105 (n.3).

<sup>45</sup> M. KORN, *Die Geschichte Jesu in veränderter Zeit: Studien zur bleibenden Bedeutung Jesu im lukanischen Doppelwerk* (WUNT II/51), Tübingen 1993, 7.19-20; M. WOLTER, *Das Lukasevangelium* (HNT 5), Tübingen 2008, 60-61; WOLTER, 'Die Proömien des lukanischen Doppelwerks', 478v.; SCHRÖTER, 'Lukas als Historiograph', 244-245.

(c) Martin Bauspieß geeft aan dat de auteur in 1,1-4 dan wel naar Handelingen mag vooruitblikken, maar dat dat nog niet betekent dat zij de proloog vormt van heel het dubbelwerk.<sup>46</sup>

(d) Er is nog een verrassende vierde visie van A.J.B. Higgins, die zegt dat het eerste deel van de proloog, de voorzin dus (1,1-2), in relatie staat tot het Lucasevangelie, terwijl het tweede deel van de proloog, de hoofdzin dus (1,3-4) op Lucas en Handelingen wijst.<sup>47</sup> We laten de argumentatie van Higgins voor deze opvatting nu liggen.

Essentieel lijkt mij in dit verband dat in het voorwoord van Handelingen geen reflectie voorkomt over methode, inhoud en doel van Handelingen. Het lijkt erop dat Lucas in dit verband de aanwijzingen van Lucas 1,1-4 veronderstelt. Vergelijkt men de inhoudsopgave van Handelingen 1,1v met die in Lucas 1,1, dan valt op dat in het eerste geval de inhoud precies afgegrensd, terwijl in Lucas 1,1 het onderwerp breed en algemeen is, kortom heel open is.<sup>48</sup> Dat brengt mij tot de opvatting dat de proloog voor heel het dubbelwerk functioneert.

### *Tekst en vertaling*

De proloog mag in de Griekse tekst en in de vertalingen uit vier verzen bestaan, feitelijk gaat het om één, knap geconstrueerde zin, die uit twee delen bestaat: een bijzin (*protasis*) (1,1-2) en een hoofdzin (*apodosis*) (1,3-4), elk bestaande uit drie kola. Eerst nu de Griekse tekst, daarna mijn eigen vertaling:

- 1 (a) Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν  
(b) ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,
  - 2 (c) καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται  
καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου,
  - 3 (a') ἔδοξε κάμοι παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς  
(b') καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε,
  - 4 (c') ἵνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.
- 
- 1 (a) Aangezien velen getracht hebben  
(b) een verhaal op te stellen over de onder ons voldragen [= 'voltooid'<sup>49</sup>] gebeurtenissen,
  - 2 (c) zoals ons hebben overgeleverd zij die vanaf het begin ooggetuigen [waren]  
en dienaren van het woord geworden zijn,<sup>50</sup>
  - 3 (a') scheen het ook mij [goed], die alles van meet af aan nauwkeurig heb nagegaan  
(b') om u hieropvolgend te schrijven, hooggeachte Theofilus,
  - 4 (c') opdat u zich vergewist over de woorden die u hebben geïnformeerd, van de zekerheid.

De toon is plechtig en de structuur kent een opvallende balans:

- 'velen' (1[a]) – 'ik' (3[a']);
- 'een verhaal opstellen' (1[b]) – 'hieropvolgend schrijven' (3[b']);
- 'ons overgeleverd' (2[c]) – 'u geïnformeerd' (4[c']).<sup>51</sup>

<sup>46</sup> M. BAUSPIEß, *Geschichte und Erkenntnis im lukanischen Doppelwerk: Eine exegetische Untersuchung zu einer christlichen Perspektiven auf Geschichte* (ABG 42), Leipzig 2012, 207.

<sup>47</sup> A.J.B. HIGGINS, 'The Preface to Luke and the Kerugma in Acts', in: W.W. GASQUE & R.P. MARTIN (ed.), *Apostolic History and the Gospel*. Fs. F.F. Bruce, Exeter 1970, 78-91, i.h.b. 81.88.91; G. KLEIN, 'Der Zweck des lukanischen Doppelwerks', *BZ* 21 (1977), 45-66, i.h.b. 50.

<sup>48</sup> Ik volg hier KORN, *Die Geschichte Jesu in veränderter Zeit*, 19-20.

<sup>49</sup> Zie voor deze vertaling CADBURY, 'Commentary on the Preface of Luke', 495-496; A.D. BAUM, *Lukas als Historiker der letzten Jesusreise*, Wuppertal 1993, 112; WOLTER, *Das Lukasevangelium*, 62.

<sup>50</sup> Zo ook R.J. DILLON, 'Previewing Luke's Project from His Prologue (Luke 1:1-14)', *CBQ* 43 (1981), 205-227, i.h.b. 214-217.

<sup>51</sup> F. BLASS, *Philology of the Gospels*, Amsterdam 1969, 7-34, i.h.b. 7.10.

Het zijn in het bijzonder twee elementen uit de proloog die bij de onderzoekers tot de opvatting leiden dat Lucas ervan uitgaat dat zijn lezers zijn verhaal als geschiedschrijving (ἱστορία/*historia*) zullen opvatten:

(1) Lucas spreekt over ‘een verhaal over de onder ons voltooide (let. ‘voldragen’) πράγματα’ (διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων), waar je in een biografie (!) verwacht dat het ‘een verhaal is over het leven van ... die of die’. Sommige geleerden, onder wie W.C. van Unnik<sup>52</sup>, menen dat het woord διήγησις – een *hapax legomenon* in het Nieuwe Testament<sup>53</sup> – duidt op een geschiedenisverhaal. Hij noemt het ‘a technical term for the well-ordered, polished product of the historian’s work: the narrative of the events, in the form in which the historian who writes no chronicle, nor rough notes, wants to give it to his readers for the special purpose he was set himself.’<sup>54</sup> Het woord διήγησις mag dan vaak de betekenis hebben van ‘geschiedenisverhaal’, het kan even goed een aanduiding zijn voor een niet-historiografisch werk.<sup>55</sup> Het gaat hier meer om de combinatie met waar het verhaal over gaat: ‘over de onder ons voldragen gebeurtenissen’, dat aan een geschiedkundig werk gedacht moet worden.

Hoe moet πράγματα in Lucas 1,1 begrepen worden? Er zijn globaal drie opvattingen te onderscheiden. De laatste twee opvattingen zijn afhankelijk van de vraag welke type historiografie men veronderstelt:

(a) Het zelfstandig naamwoord πρᾶγμα, dat in 1,1 gebruikt wordt, komt in het NT elf keer voor. In het lucaanse dubbelwerk tweemaal, één keer in het Lucasevangelie, te weten hier in de proloog (1,1) en daarnaast nog in Handelingen, en wel in 5,4, in de betekenis van ‘handeling’ of ‘daad’. Loveday Alexander vertaalt in de lijn daarvan πράγματα met ‘matters’, resp. ‘business’.<sup>56</sup>

(b) In de hellenistische historiografie heeft πράγματα de betekenis van ‘gebeurtenissen’. Martin Bauspieß spreekt van een typische term van de antieke geschiedschrijving.<sup>57</sup>

(c) In de joodse geschiedschrijving, meer in het bijzonder in de Septuaginta is πράγματα de vertaling van דְּבָרִים, waarmee het vaak gaat om de daden van God.<sup>58</sup> Tegen deze opvatting spreekt evenwel, dat de Griekse weergave van דְּבָרִים bij Lucas ῥήματα is (Hand. 5,32; 10,37).<sup>59</sup>

Ik ben van mening dat πράγματα hier vanuit de Grieks-Romeinse geschiedschrijving begrepen moet worden, en dus hier de betekenis heeft van ‘gebeurtenissen’. Met πράγματα gaat het dan ook over de gebeurtenissen waarover de geschiedschrijver een verhaal (διήγησις) schrijft.

Het object van de διήγησις mag in dit verband opvallend genoemd worden. Het zou heel logisch en passend zijn geweest, wanneer Lucas gezegd had dat hij hier het verhaal van Jezus respectievelijk de Jezus-beweging zal gaan vertellen, maar dat doet hij niet. ‘Zijn naam – dat is de naam Jezus (N.A.R.) – wordt in dit voorwoord niet eens genoemd!’ zo zegt Jos de Heer in zijn Lucas-commentaar terecht.<sup>60</sup>

<sup>52</sup> W.C. VAN UNNIK, ‘Once More St. Lukes Prologue’, *Neot* 7 (1973), 7-26.

<sup>53</sup> In Lucas-Handelingen komt wel het werkwoord διηγέομαι (‘verhalen’, ‘vertellen’) diverse malen voor (Luc. 8,39; 9,10; Hand. 8,33; 9,27; 12,17).

<sup>54</sup> VAN UNNIK, ‘Once More St. Lukes Prologue’, 14; zo ook E. PLÜMACHER, art. διηγέομαι, in: H. BALZ & G. SCHNEIDER (Hg.), *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Band I, Stuttgart e.a. 1980, 778-780, i.h.b. 779.

<sup>55</sup> Voor voorbeelden zie BAUSPIEß, *Geschichte und Erkenntnis*, 192 (n. 94).

<sup>56</sup> L. ALEXANDER, *The preface to Luke’s Gospel: Literary convention and social context in Luke 1.1-4 and Acts 1.1* (SNTS Mon. Series 78), Cambridge (1993) 2005, 112.

<sup>57</sup> BAUSPIEß, *Geschichte und Erkenntnis*, 196.

<sup>58</sup> Zo F. BOVON, *Das Evangelium nach Lukas. 1,1-9,50* (EKKNT 3/1), Neukirchen & Einsiedeln 1989, 35, die meent dat het hier om ‘heilsgeschichtliche Ereignisse’ gaat, ‘in denen – gemäss ihrer lukanischen Deutung – Gott durch sein Wort und die Vermittlung seiner Gesandten mit den Menschen zusammenwirkt’.

<sup>59</sup> BAUSPIEß, *Geschichte und Erkenntnis*, 197.

<sup>60</sup> J. DE HEER, *Lucas / Acta: De oorsprongen van het geloof*, Zoetermeer 2006, 50.



(2) Naast het woord πράγματα verdient ook het woord αὐτόπται (= ‘ooggetuigen’) aandacht, door Van Unnik ‘a typical word among ancient historians’ genoemd, als ook ‘a vital one’.<sup>61</sup> Dat het hier om een essentieel woord gaat, blijkt wel uit een van de handboeken over geschiedschrijving, te weten dat van Lucianus, *Quomodo historia conscribenda sit* (47-48). Hij zegt daarover het volgende:

‘De feiten zelf moet de historicus niet zomaar, zonder enig systeem, verzamelen. Hij moet ze steeds opnieuw eerst zorgvuldig en onvermoeibaar kritisch bekijken. *Het mooiste zou het zijn als hij er als ooggetuige zelf bij is geweest* (cursivering is van mij), maar als dat er niet in zit, dan moet hij bronnen gebruiken die als onafhankelijk bekend staan en van wie je naar alle waarschijnlijkheid mag aannemen dat ze geen feiten zullen verzwijgen of iets zullen toevoegen om iemand maar meer of minder sympathiek voor te stellen.’ (vertaling van G.H. de Vries)

Ooggetuige-zijn<sup>62</sup> speelt al sinds de dagen van Herodotus een belangrijke rol in de Griekse geschiedschrijving. Herodotus maakt een scherp onderscheid tussen zaken die hij kent ‘from eyesight’ en dingen die hij niet zelf ziet, maar waarover hem door anderen wordt gerapporteerd, daarbij verwijzend naar een uitspraak van Heraclitus, dat in de oudheid zowat een spreekwoord is geworden: ‘Oren zijn voor mensen minder betrouwbaar dan ogen.’<sup>63</sup> Het mag duidelijk zijn: hij die kon claimen dat hij bij een bepaalde gebeurtenis aanwezig was geweest, werd als een algemeen geaccepteerde bron van juiste informatie gezien.<sup>64</sup> In exacte woorden van Van Unnik: ‘Het feit dat men het zelf gezien had, werd als garantie naar voren geschoven; daaraan ontleende men het gezag der betrouwbaarheid.’<sup>65</sup>

### *Historisch onderzoek*

Er zijn drie manieren waarop een historicus betrouwbare informatie kan krijgen voor het schrijven van een geschiedkundig werk: De eerste is persoonlijke aanwezigheid bij een gebeurtenis. De tweede is dat men navraag doet bij mensen die aanwezig zijn geweest. Anders gezegd, betrouwbare informatie krijgt men door αὐτοψία en/of door αὐτόπται (Luc. 1,2). Indirect laat Lucas weten dat hij niet zelf aanwezig is geweest, hij weet wel van ‘ooggetuigen’. En dan is er nog een derde weg – en dat is precies de situatie waarin Lucas zelf verkeert – : door alles nauwkeurig na te gaan (Luc. 1,3). De vraag die zich voordoet, is: waarnaar verwijst πᾶσιν? Het antwoord van de vraag is mede afhankelijk of het een mannelijke meervoudsvorm betreft, naar αὐτόπται verwijzend, of dat het om een neutrale meervoudsvorm gaat: ‘alle dingen’, waarmee het zou gaan om de eerder genoemde bronnen.<sup>66</sup> Met Van Unnik ben ik van mening dat de tweede opvatting de voorkeur verdient.<sup>67</sup>

## **Geschiedschrijving als pleidooi**

De vraag die we aan het slot van mijn bespreking van de proloog moeten beantwoorden is: van welke aard is Lucas’ geschiedschrijving? Daarvoor zullen we aandacht moeten schenken aan de slotzin waarin de evangelist het doel van zijn geschiedschrijving

<sup>61</sup> VAN UNNIK, ‘Once More St. Lukes Prologue’, 10.

<sup>62</sup> Het woord kent ook nog een andere betekenis, en wel van iemand die nadien nog eens goed op de plaats van de gebeurtenis gekeken heeft, zie BECKER, *The Birth of Christian History*, 38-40.

<sup>63</sup> W.C. VAN UNNIK, *Oog en oor: Criteria voor de eerste samenstelling van het Nieuwe Testament*, Utrecht 1973, 11 (n. 37).

<sup>64</sup> VAN UNNIK, ‘Once More St. Lukes Prologue’, 14.

<sup>65</sup> VAN UNNIK, *Oog en oor*, 12.

<sup>66</sup> Zie ook CADBURY, ‘Commentary on the Preface of Luke’, 501.

<sup>67</sup> Ik volg in deze paragraaf VAN UNNIK, ‘Once More St. Lukes Prologue’, 16-17.

formuleert. Zijn doel is Theofilus ἀσφάλεια geven περί ὧν κατηχήθης λόγων. Hoe moet deze zin vertaald en verstaan worden? De NBG'51 heeft: 'opdat gij de betrouwbaarheid zoudt erkennen van de zaken waarvan gij onderricht zijt' (vgl. NBV: 'om u te overtuigen van de betrouwbaarheid van de zaken waarin u onderricht bent'; WV: 'zodat u zich kunt overtuigen van de betrouwbaarheid van de berichten die u hebt ontvangen'). Deze en vergelijkbare vertalingen zouden de indruk kunnen wekken dat Lucas zijn lezers wil overtuigen van de historische betrouwbaarheid van *zijn* verhaal. Dat is mijns inziens niet het geval. Lucas gebruikt hier het woord ἀσφάλεια en het woord λόγοι, dat (gezien κατηχήθης) in 1,4 vertaald moet worden met 'woorden' (of met 'boeken'? zie λόγος in Hand. 1,1). Het eerste woord (ἀσφάλεια) moet niet vertaald worden met 'waarheid' of 'betrouwbaarheid', want dan had Lucas wel ἀλήθεια gebruikt, maar met 'zekerheid'.<sup>68</sup> Wat Lucas met zijn verhaal wil is Theofilus 'zekerheid' geven over de woorden<sup>69</sup> die hem (= Theofilus) hebben geïnformeerd (κατηχήθης<sup>70</sup>) over de gebeurtenissen. Daaruit kan de lezer de conclusie trekken dat Theofilus in onzekerheid verkeert. Kan die onzekerheid ook geplaatst worden? Ik zou zeggen van wel. Ik wil in dit verband wijzen op Karl Löning die in zijn bespreking van de proloog, in het bijzonder van het woord ἀσφάλεια, een relatie legt met Handelingen 21,15-22,29, d.i. het verhaal over Paulus' gevangennamen in Jeruzalem.<sup>71</sup> Van direct belang is dat hij, Löning, ἀσφάλεια kenschetst als een 'Fachausdruck aus der forensischen Sphäre'.<sup>72</sup> In Handelingen 21,34 wordt over de tribuun gezegd dat hij door de opschudding het zekere (τὸ ἀσφαλές) niet te weten (γνῶναι) kon komen. Wat is er voordien dan gebeurd? De tribuun had Paulus gegrepen, hem met twee ketenen geboeid en vervolgens onderzoek gedaan naar wie hij was en wat hij gedaan had. Maar uit de menigte had hij verschillende antwoorden op zijn vraag vernomen. De één had hem dit toegeroepen, de ander dat (Hand. 21,34). Dat had bij de tribuun blijkbaar tot onzekerheid geleid wie Paulus was en wat hij gedaan had (21,33-34). Anders gezegd, hij had daarover niet de zekerheid kunnen verkrijgen, nodig om hem te kunnen veroordelen en daarna te doen wat zij nodig achten. Het punt waar het mij nu om gaat, is dat er verschillende stemmen waren die ervoor zorgden dat de tribuun geen zekerheid verkreeg over wie Paulus was en wat hij nu precies (aan verkeerd) gedaan had. Een vergelijkbare situatie nu doet zich bij Theofilus voor. Ook Theofilus is onzeker. Dat is niet vreemd, gezien het feit dat 'velen' 'een verhaal' hebben geschreven. Zoals de tribuun verschillende verhalen kreeg over wie Paulus was en wat hij gedaan had, is dat ook het geval met Theofilus die vele verhalen (in Luc. 1,4 λόγοι 'woorden' genoemd) te horen had gekregen.<sup>73</sup> Hoe dan net als de tribuun zekerheid te verkrijgen over de aan jou gerapporteerde woorden, en dan dus over de vraag wie Jezus was en wat hij gedaan heeft? Wat de tribuun doet, nadat hij Paulus naar de kazerne heeft laten brengen (22,24) is hem onder geseling in verhoor nemen ten einde zekerheid te verkrijgen/te weten te komen (ἐπιγνῶ, vgl. ἐπιγνῶς in Luc. 1,1) om welke reden zij (= de joden uit Asia) zo tegen hem te keer gingen. Wat Lucas doet, is Theofilus eerst in de proloog uitleggen *dat* hij hem nu het zekerheid wil verschaffen. Met ἀσφάλεια verwijst hij naar zijn eigen verhaal! Het doel van zijn geschiedschrijving is: 'opdat u zich

<sup>68</sup> W.C. VAN UNNIK, 'Opmerkingen over het doel van Lucas' geschiedwerk (Luc. 1:4)', *NTT* 9 (1954-1955), 323-331, i.h.b. 325.329-331. Het nomen komt in deze betekenis alleen in Luc. 1,4 voor. Voor het bijvoeglijk naamwoord zie Hand. 21,34; 22,30; 25,26 en het bijwoord zie Hand. 2,36; 16,23. Voor een andere opvatting zie R. STRELAN, 'A Note on ἀσφάλεια (Luke 1.4)', *JSNT* 30/2 (2007), 163-171.

<sup>69</sup> Zo ook DILLON, 'Previewing Luke's Project', 224.

<sup>70</sup> In Hand. 21,21.24 heeft κατηχέω περί de betekenis van 'inlichten over'.

<sup>71</sup> K. LÖNING, *Das Geschichtswerk des Lukas: Band I Israels Hoffnung und Gottes Geheimnisse*, Stuttgart e.a. 1997, 19-25.

<sup>72</sup> LÖNING, *Das Geschichtswerk des Lukas*, 23 (zonder daarvoor overigens bewijs aan te voeren).

<sup>73</sup> Vgl. C. FERONE, 'Der Prolog des Lukasevangeliums (1,1-4) und die griechische Geschichtsschreibung', *Gymnasium* 109 (2002), 323-329, i.h.b. 327.

vergewist over de woorden die u hebben geïnformeerd over de gebeurtenissen, van het zekere verhaal. ‘Apologetische geschiedschrijving’ noemt Löning het en hij vervolgt met:

‘Der Begriff διήγησις/narratio kann gerade im Sinne der antiken Schulrhetorik auch den Teil des Plädoyers vor Gericht meinen, der der Darlegung des vor Gerichts zu beurteilenden strittigen Sachverhalts oder Tatbestand dient. Die narratio als Teil eines Plädoyers vor Gericht bewirkt im Fall des Gelingens der Überzeugungsstrategie der redenden Partei, daß die urteilende Instanz die *res incerta* als eine *res certa* im Sinne des Plädoyers ansieht.’<sup>74</sup>

Dan blijft de vraag over: Waarom kiest Lucas voor deze vorm van (apologetische<sup>75</sup>). geschiedschrijving? Wat moet er dan verdedigd worden? Het antwoord van Vernon Robbins – die het Lucasevangelie overigens ‘a *didactic* biography’ noemt en zegt dat het erop lijkt dat Theofilus wordt geadresseerd ‘as though a *special plea* (de cursivering is van mij) was being made through a written speech or letter’ – daarop is dat deze didactische biografie de status heeft van ‘a reliable defense of the founder of Christianity and his successors’.<sup>76</sup>

Het moge duidelijk zijn, het Lucasevangelie mag dan of gezien worden als *vita* of als *historia*, in beide gevallen zien zij, Löning en Robbins, een verband met een derde genre, en wel dat van de *apologia*, een redevoering waarin men zich tegen een aanklacht verdedigt. Ik zou dan ook in antwoord op de beginvraag zeggen dat we met apologetische geschiedschrijving van doen hebben.

## Een profane proloog

Eén punt met betrekking tot de proloog heb ik nog laten liggen, een punt dat bepaald opvallend genoemd mag worden: ‘This excellent sentence of Luke contains nothing characteristically christian’ en ‘[T]he words do not bear a typically christian stamp’; het zijn woorden van Van Unnik.<sup>77</sup>

(1) We zagen eerder dat het opvallend genoemd mag worden dat Lucas het object van zijn ‘verhaal’ heel breed, algemeen en gedragen verwoord met: ‘de onder ons voltooide gebeurtenissen’ (1,1), waar je toch op zijn minst de naam Jezus bij zou verwachten. Maar Lucas laat die naam weg, Jos de Heer wijst daar terecht op.<sup>78</sup> De literaire strategie die erachter schuil zou gaan, zou wel eens kunnen zijn – gedachtig wat Lucianus over de proloog zei – dat hij dat doet om de nieuwsgierigheid van de lezer te prikkelen over welke gebeurtenissen het dan wel gaat. Die vaagheid betreft vervolgens ook ἀπ’ ἀρχῆς (= ‘vanaf het begin’) van 1,1. Om welk begin gaat het hier? zal een lezer zich afvragen.

(2) In ditzelfde verband moet de aandacht nog naar een ander punt uitgaan, en wel naar de betekenis van πεπληροφορημένων (1,1). Diverse uitleggers zijn van mening dat het

<sup>74</sup> LÖNING, *Das Geschichtswerk des Lukas*, 25. [Ned. vertaling: ‘Het begrip διήγησις/narratio kan in het kader van de antieke schoolretorica ook het onderdeel van een pleidooi voor een rechtbank aanduiden, waarin de feiten gepresenteerd worden die door de rechtbank moeten worden beoordeeld. Als de overtuigingsstrategie van de sprekende partij slaagt, zal de *narratio* als onderdeel van het pleidooi bewerkstelligen dat de oordelende instantie de *res incerta* gaat beschouwen als een *res certa* in het kader van het pleidooi.]

<sup>75</sup> H. HOET, ‘Waarom schreef Lucas geschiedenis,’ in: P. SCHMIDT (red.), *Eén Auteur, Twee Boeken: Lucas en de Handelingen van de Apostelen*, Leuven e.a. 1992, 55-75, i.h.b. 56.57.58.59, wijst op het apologetisch karakter van veel antieke geschiedschrijving, en hij stelt de vraag of het lucaans dubbelwerk een of andere vorm van apologie is om die vervolgens negatief te beantwoorden.

<sup>76</sup> V.K. ROBBINS, ‘Prefaces in Greco-Roman Biography and Luke-Acts’, *PRS* 6/2 (1979), 94-108.

<sup>77</sup> VAN UNNIK, ‘Once More St. Lukes Prologue’, 8; DIBELIUS, ‘Der erste christliche Historiker’, 108, zegt van de proloog dat zij klinkt als ‘die Vorrede zu einem profanem Buch’; ALEXANDER, *The preface to Luke’s Gospel*, 124: ‘Luke goes out of his way to avoid explicitly Christian language in the preface.’

<sup>78</sup> DE HEER, *Lucas / Acta: De oorsprongen van het geloof*, 53.

bijzondere werkwoord dat hier gebruikt wordt, de betekenis heeft van ‘vervullen’ en verstaan moet worden in het licht van (profetische) belofte en vervulling<sup>79</sup> alsook dat de passieve werkwoordsvorm een *passivum divinum* is.<sup>80</sup> Dat past echter niet bij Lucas’ bedoeling om in de proloog niet naar het ‘christelijke’ verhaal te verwijzen. Dit adjectief moet begrepen worden in relatie tot ἀπ’ ἀρχῆς (‘vanaf het begin’ in 1,1) en heeft dan ook de betekenis van ‘voltooid’, liever nog, want plechtiger ‘voldragen’.<sup>81</sup> Het gaat om gebeurtenissen waarbij vanaf het begin tot het einde / de voltooiing ooggetuigen waren. Deze gedachte wint aan waarschijnlijkheid, wanneer ook naar de tweede proloog (Hand. 1,1-3) wordt gekeken, waar het volgende gezegd wordt:

‘Mijn eerste boek heb ik gemaakt, Theofilus,  
over alles wat Jezus *begon* (ἤρξατο) te doen en te leren  
tot (ἄχρι) de dag dat hij werd opgenomen, .....

Wat Lucas in de proloog in Handelingen 1,1-3 doet, is expliciet maken wat in de eerste proloog impliciet werd gezegd. Een lezer kan alleen invulling geven aan de genoemde, weinig bepaalde woorden van Lucas 1,1 (πράγματα = gebeurtenissen), wanneer deze zijn (Lucas) eerste boek heeft gelezen. Met het begin waarover hij in Lucas 1,1 sprak, gaat het om het begin van Jezus’ openbare optreden: zijn doen en leren (vanaf 3,21), met de voltooiing gaat het om Jezus’ hemelvaart/opname waarmee het eerste boek eindigt (24,51).

Er zijn nog andere punten te noemen op basis waarvan gezegd kan worden dat het proëmium opvallend neutraal is geformuleerd:<sup>82</sup>

(3) Lucas spreekt niet van apostolische ‘getuigen’ (μάρτυρες), maar van ‘ooggetuigen’ (αὐτόπται).

(4) Lucas spreekt niet van ‘zaken waarvan hij onderricht is’, maar van woorden die Theofilus ‘geïnformeerd hebben’ (over de gebeurtenissen).

### Op het snijvlak van de hellenistische en joods-oudtestamentische historiografie<sup>83</sup>

Na de profane proloog (1,1-4) begint de eigenlijke vertelling (‘verhaal’ in 1,1) (1,5-24,53). Niet alleen de exegeet, maar ook de (‘gewone’) lezer (van de Griekse tekst) zal daartussen een stijlbreek ervaren. Lucas lijkt van een ‘historische’, algemene proloog naar een ‘theologische’ vertelling om te schakelen. Hij gaat van een proloog in hoog literair Grieks naar een vertelling die helemaal het karakter draagt van een oudtestamentisch geschiedenisverhaal in een ‘eenvoudiger’ taalregister dat sterk aan de Septuaginta dan wel de Hebreeuwse Bijbel doet denken. Het roept de vraag op hoe een lezer deze omschakeling moet duiden. De vraag die Lucas had te beantwoorden, was hoe te spreken ‘over de zich ‘onder ons’ (d.i. Israël, zie Luc. 1,68 en 7,16, waar ἡμῖν steeds in parallelie met ‘Israël’ dan wel het ‘[zijn] volk’ staat<sup>84</sup>) voldragen gebeurtenissen’.<sup>85</sup> Dat kan op verschillende

<sup>79</sup> K.D. LITWAK, ‘Περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων: Concerning the Things Fulfilled or Accomplished?’ *RB* 113/1 (2006), 37-52.

<sup>80</sup> DE HEER, *Lucas / Acta: De oorsprongen van het geloof*, 52-54, i.h.b. 53.

<sup>81</sup> CADBURY, ‘Commentary on the Preface of Luke’, 495, wijst erop dat in de papyri het werkwoord vaak gebruikt wordt voor het voldoen van schulden.

<sup>82</sup> KLEIN, ‘Der Zweck des lukanischen Doppelwerks’, 48.

<sup>83</sup> Ik ontleen de titel van deze paragraaf aan de conclusie van het eerste hoofdstuk ‘How Luke wrote history’ van D. MARGUERAT, *The First Christian Historian: Writing the ‘Acts of the Apostles’* (SNTS Mon. Series 121), Cambridge 2002, 25 (‘Conclusion: Luke at the crossroads of two historiographies’).

<sup>84</sup> Anders DILLON, ‘Previewing Luke’s Project’, 211-212; hij vat onder ‘ons’ op als de aanduiding van een *ecclesia* die in geloof terugkijkt op de gebeurtenissen als vervulling van de goddelijke beloften.

manieren, zoals al zichtbaar is geworden in de verhalen van ‘velen’. Aangezien we niet hard kunnen maken om welke verhalen het precies gaat, kunnen we dus ook niet zeggen op welke wijze anderen over die ‘gebeurtenissen’ gesproken hebben. We zullen de kwestie dan ook anders moeten benaderen. Over Jezus kan je globaal gesproken op twee manieren spreken: historisch en theologisch. Zo gebeurt dat in het huidige onderzoek nog steeds. Een voorbeeld van de eerste benadering is het boek van de twee protestantse nieuwtestamentici, Gerd Theißen en Annette Merz: *Der historische Jesus*.<sup>86</sup> Een voorbeeld van de tweede benadering is het Jezus-boek, in drie delen, van de rooms-katholieke dogmaticus Joseph Ratzinger, ook bekend als (de vroegere) paus Benedictus XVI: *Jezus van Nazareth. Deel I: Van de doop in de Jordaan tot de gedaanteverandering; Deel II: Van de intocht in Jeruzalem tot de opstanding; Deel III Proloog: De kinderjaren*.<sup>87</sup>

Wat je met betrekking tot de historische benadering kunt zeggen, dat is dat zij – om een Duitse term te gebruiken – naar Jezus ‘innergeschichtlich’ of anders gezegd ‘innerweltlich’ kijkt. Nu zou ik met betrekking tot de hellenistische historiografie niet willen zeggen dat zij altijd een ‘innergeschichtliche’ benadering heeft, want dat is niet het geval. Maar wat wel opvalt, is dat in de proloog alle ‘theologie’ ontbreekt. En dat doet Lucas mijns inziens expres. Hij gebruikt de stijl van de proloog uit de hellenistische historiografie, omdat hij een breed, hellenistisch publiek wil bereiken. Dan moet je niet onmiddellijk zogezegd theologisch inzetten, zoals Marcus dat wel doet met zijn openingszin (Mar. 1,1), lijkt mij de redenering van Lucas te zijn. Wat je als schrijver wel moet doen, is nieuwsgierigheid wekken voor wat je wil gaan zeggen/vertellen.

Maar op dat spoor van de hellenistische (‘innergeschichtliche’, respectievelijk immanente) geschiedschrijving gaat Lucas toch niet door in zijn vertelling (δύγησις). De reden daarvan lijkt mij te zijn dat Lucas van mening is dat je Jezus niet goed in het vizier krijgt wanneer je hem alleen ‘vanaf beneden’ (= innergeschichtlich’ of ‘innerweltlich’) schetst. Hij maakt zelf direct aan het begin van Jezus’ openbare optreden (door de evangelist getekend vanaf 3,21) zichtbaar dat die benadering een in theologische zin onjuiste mening oplevert over Jezus.<sup>88</sup> In Lucas 3,23 zegt Lucas van Jezus ‘een zoon, naar men meende van Jozef’ (3,23). Datzelfde zeggen de mensen in de synagoge van Nazaret over hem: ‘Is dit niet de zoon van Jozef’ (4,22). Eerder sprak Maria tegen Jezus over Jozef als zijn ‘vader’ (2,48), ondanks het feit dat Maria haar kind eerder door de bode van de HEER aangekondigd zag als ‘zoon van de Allerhoogste’ (1,32). Anderen in het evangelie doen ‘vanaf beneden’ weer andere uitspraken over Jezus (9,7-8; 9,19). En nog weer anderen vragen zich af wie hij is; ze lijken zelf geen idee te hebben, dat ze op hun eigen geen antwoord geven (8,25.48; 9,9). Lucas meldt dat ‘menselijke’ / ‘innerweltliche’ / ‘vanaf beneden’ perspectief steeds ook (zie ook wat de Emmaüsgangers in 24,19-24 over Jezus zeggen), maar hij laat het daar niet bij. Hij laat óók – twee keer – horen hoe de hemel zelf over Jezus denkt: eerst bij zijn doop (3,22), later na zijn gedaanteverandering (= verheerlijking) in 9,35. En door het hele evangelie laat hij horen hoe Jezus zichzelf ziet en over zichzelf spreekt: de ene keer ‘van boven’, zo lijkt het, de andere keer ‘vanaf beneden’. Maar Lucas doet nog meer dan dat. Hij laat in en met zijn vertelling (1,5-24,53) zien dat hij deze Jezus alleen maar recht kan doen door hem in de *joods-oudtestamentische* historiografische traditie te plaatsen. De *hellenistische* historiografische traditie is daarvoor

<sup>85</sup> Ik zou ten gevolge van dat ‘ons’ wel de conclusie willen trekken dat Lucas zichzelf hier presenteert als behorend tot het volk Israël. Ik zou eraan toe willen voegen, doe dat op grond van het slot van het lucaans dubbelwerk dat Lucas schrijft voor ‘Rome’ en de gemeente in Rome waarvan Theofilus deel uitmaakt (zie voor dit laatste: J. KILGALLEN, ‘Luke wrote to Rome – a Suggestion’, *Bib* 88 (2007), 251-255).

<sup>86</sup> G. THEIßEN & A. MERZ, *Der historische Jesus: Ein Lehrbuch*, Göttingen 2011<sup>4</sup>.

<sup>87</sup> J. RATZINGER, *Jezus van Nazareth. Deel I Van de doop in de Jordaan tot de gedaanteverandering; Deel II Van de intocht in Jeruzalem tot de opstanding; Deel III Proloog: De kinderjaren*, Tielt 2007<sup>8</sup>/2011<sup>4</sup>/2012<sup>4</sup>.

<sup>88</sup> Zie N.A. RIEMERSMA, ‘Het begin van Jezus’ optreden (Lucas 3,21-22)’, in: *Het Lucasevangelie onder de loep. Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 60-71.

niet geschikt, niet de seculiere versie, maar helemaal niet de religieuze versie (met zijn heidense goden zoals Zeus). En ook daar kunnen we het niet bij laten, want wat Lucas *ad ultimum* wil laten zien is dat Jezus gezien moet worden als de Christus, die de vervulling van de Schriften is (24,44-49). Want dat typeert hem het allermeest, zoals Lucas Theofilus en ons als lezers in zijn slothoofdstuk wil laten horen.

Dit lijkt mij de reden te zijn van Lucas' omschakeling: beginnend met zich te positioneren in de hellenistische historiografische traditie om te vervolgen en te eindigen in de joods-oudtestamentisch (historiografische) traditie, omdat je over Jezus anders veel te weinig zou zeggen.

Ik zou mijn lezing nu dan ook een nieuwe titel willen geven: 'Lucas: van geschiedschrijver naar theoloog'.

Deze bijdrage verscheen in: Filip Noël & Paul Kevers (red.), *Het Lucasevangelie*, Leuven & den Haag 2019, p. 27-54.